

REFLEXIA SÚDOBEJ ANGLICKEJ MORÁLKY V LITERATÚRE 19. STOROČIA (CHARLES DICKENS A JEHO ANGLICKÍ SÚČASNÍCI)

VASIL GLUCHMAN, Inštitút filozofie a etiky FF PU, Prešov

Podobne ako francúzska literatúra 19. storočia, kde boli také výrazné postavy ako napríklad Victor Hugo, Honoré de Balzac, Stendhal, Emile Zola, Gustave Flaubert a ďalší, aj anglická literatúra tohto obdobia sa môže popýšiť významnými predstaviteľmi patriacimi do dejín svetovej literatúry – či už Charlesom Dickensom, Williamom Makepeaceom Thackerym, George Eliotovou alebo Thomasom Hardym. Rovnako ako v prípade francúzskej literatúry aj v anglickej literatúre daného obdobia nachádzame odozvu epochy, v ktorej vznikala, a jej typických problémov, či už sociálnych, politických, ekonomických, ale určite aj morálnych. Literatúra má vždy tendenciu vyjadrovať ducha doby, tvoriť mozaiku obrazu doby prostredníctvom jednotlivých príbehov či postáv. Ich ústami či myšlienkami autori vyjadrujú svoje vlastné názory, ale aj názory verejnosti na problémy aktuálne v ich spoločnosti a dobe. Martha C. Nussbaumová zastáva názor, že ak veľká literatúra zaujala a pohla srdcami a mysľami svojich čitateľov, tak ju treba chápať ako serióznu alternatívu, ktorú etici majú opísať a skúmať ([38], 191).¹

V plnej miere to platí aj o anglickej literatúre 19. storočia, a zvlášť u spomínaných autorov, pretože ich spoločné dielo tvorí komplexný obraz viktoriánskeho Anglicka, počínajúc tridsiatymi rokmi, no najmä od štyridsiatych rokov až takmer do konca 19. storočia. Diela Charlesa Dickensa sú opisom spoločnosti pracujúcich tried vrátane nižšej strednej triedy a viažu sa väčšinou na Londýn; tvorba George Eliotovej

¹ Okrem iného je to aj dôvod mojej pozornosti venovanej štúdiu svetovej a slovenskej literatúry. Collin McGinn tvrdí, že v súčasnosti vyniká potreba zahrnúť do morálnej filozofie nové témy, metódy a štýly. Podľa neho cieľom morálneho filozofa je spravodlivo sa venovať rôznym druhom morálnej skúsenosti, aby obsiahol celú šírku morálneho života, to znamená, že potrebujeme prekročiť rámec tradičných prístupov a metód. Morálny život je oveľa širší, než dokáže obsiahnuť etika so svojimi slovami. V krásnej literatúre sa prelínajú otázky etiky s umeleckými a literárnymi otázkami. Literárne diela ponúkajú zaujímavú cestu k podstatným otázkam etiky a filozofie podľa McGinna potrebujú formulovať spôsob uvažovania o samotných literárnych dielach ([32], 2 – 3). Jonathan Gottschall zastáva názor, že literatúra „... je najvýznamnejší a najpresnejší prameň poznania ľudskej podstaty, aký existuje na svete“ ([25], 264). Genetici, ktorí dekodovali genóm, „knihu života“, nemajú lepšiu informáciu. Žiadna disciplína neobsahuje lepšie, bohatšie, presnejšie informácie o tom, čo je človek, čo je muž, čo je žena, čo je dieťa, čo nás trápi, čo nám robí radosť, o našich schopnostiach sympatie, empatie, príčinách krutosti atď., ako literatúra.

a Thomasa Hardyho sa zaoberá hlavne spoločnosťou na vidieku, a to prostredníctvom postáv, udalostí či dejov dotýkajúcich sa jednak pracujúcich, ale aj nižšej strednej triedy (Eliotová, a najmä Hardy) či vidieckej vyššej strednej triedy (Eliotová), zatiaľ čo Thackerayho literárne dielo sa orientuje výlučne na vyššie stredné vrstvy a aristokraciu, žijúcu predovšetkým v Londýne. Na základe ich literárneho diela môžeme poskladať mozaiku súdobej morálky viktoriánskeho Anglicka. Vo všeobecnosti sa uvedené obdobie anglických dejín spája s ekonomickou a politickou prosperitou ([43], 200), čistotou mravov a puritánskou morálkou. Obraz morálky, vznikajúci na základe jej charakteristiky v súdobej anglickej literatúre, má však vcelku veľmi ďaleko od ideálu puritánskej čistoty, šľachetnosti, obetavosti atď. Svoj názor vyjadrujem v priamom protiklade k názoru Stephena Jaya Goulda, ktorý napísal, že keby sme celkom verili tomu, ako o dobe písali mnohí viktoriánski spisovatelia, tak by sme museli veriť, že viktoriánska doba a život v nej boli plné skutočných morálnych hodnôt ([26], 168). Tento ideál ostáva len ideálom, vyskytujúcim sa niekedy viac, inokedy menej u Dickensa či Thackerayho v podobe výnimočných, až neskutočných ženských postáv, stelesňujúcich všetky ušľachtilé morálne cnosti a pôsobiacich v kontexte doby a spoločnosti skôr ako anjeli na zemi.

Ako teda v skutočnosti vyzerala morálka vtedajšej anglickej spoločnosti? Môžeme začať najnižšími vrstvami, t. j. pracujúcimi, ktorých postavenie asi najvýstižnejšie opísal Charles Dickens (1812 – 1870), považovaný aj za najsilnejšieho kritika sociálneho usporiadania vtedajšieho Anglicka. Martha Nussbaumová a Amartya Sen sa vyjadrili, že o postavení pracujúcich v Anglicku 19. storočia sa všetko dozvieme oveľa lepšie z Dickensových románov než z technických a finančných dokumentov doby ([39], 1 – 2). Podobne sa vyjadril David Wilson, podľa ktorého Dickensa možno považovať za raného etnografa dokumentujúceho každodenný život londýnskej chudoby danej doby ([49], 366 – 367). Dickens veľmi plasticky vykreslil podstatu týchto sociálnych javov, týkajúcich sa ťažkého postavenia pracujúcich, ich vykorisťovania, ponižovania a degradácie, napríklad v postavách Olivera Twista, Davida Copperfielda, Nell Trentovej, Amy Dorritovej atď. Potvrdzuje to aj Friedrich Engels vo svojej práci *Postavenie robotníckej triedy v Anglicku*, ale aj v mnohí iní autori v dielach zaoberajúcich sa danou problematikou.²

Charles Dickens bol oveľa silnejším sociálnym kritikom anglickej spoločnosti svojej doby než napríklad Balzac vo vzťahu k francúzskej spoločnosti, no kritika morálky, respektíve úvahy o morálke doby boli v jeho diele skôr len latentné. V takmer žiadnom Dickensovom diele sa nestretne s takými filozofickými, etickými, politickými, ekonomickými, sociologickými či teologickými úvahami ako u Balzaca. Dickens podrobil vo svojej literárnej tvorbe silnej sociálnej kritike britský súdny, väzenský, školský či politický systém, ťažké sociálne postavenie najchudobnejších

² Veľmi dobrý prehľad súčasných prác o postavení robotníckej triedy v Anglicku 19. storočia poskytuje napríklad príspevok Marca W. Steinberga *The Dialogue of Struggle: The Contests over Ideological Boundaries in the Case of London Silk Weavers in the Early Nineteenth Century* ([42], 505 – 541).

vrstiev obyvateľstva, honbu za peniazmi a majetkom u stredných vrstiev, namáhavú prácu detí atď. Jeho kritika však obsahovala pomerne málo podnetov týkajúcich sa reformy. Dickens len odhaľoval biedu, hlad, nespravodlivosť, chudobu, podvody, v konečnom dôsledku nemorálnosť spoločnosti, na jednej strane hlásajúcej vysoké mravné ideály, no zároveň dopúšťajúcej sa veľkej nemorálnosti na tých najslabších či najchudobnejších.³

Napriek tomu, že priama kritika sociálnych pomerov je obsiahnutá takmer vo všetkých Dickensových dielach (morálna kritika nie je vždy taká evidentná, ale určite je vždy latentne prítomná), Dickens najvýraznejšie vyjadril svoju bezprostrednú a otvorenú sociálnu a morálnu kritiku spoločnosti v románe *Dombey a syn*, keď napísal: „Rozhliadnite sa po tomto svete, kde všetko vyzerá hnusne – a milióny nesmrteľných bytostí nemajú na tejto zemi žiadny iný svet, takže stačí sa o nich len zmieniť a človek sa trasie odporom a prehnaný útlocit prebývajúcí vo vedľajšej ulici si zapcháva uši... Dýchajte ten hnilobný, všetkou nečistotou zanesený, životu a zdraviu jedovatý vzduch; nechajte si podráždiť, vzbúriť, zhnusiť všetky svoje zmysly, ktoré dostalo ľudské pokolenie do vienka na rozkoš a šťastie, nechajte si ich zmeniť na priechody, ktorými vnika len bieda a smrť“ ([7], 623). Ďalej pokračoval: „Ľudia, ktorí študujú prírodné vedy a uplatňujú ich pre blaho ľudského zdravia, tvrdia, že keby tie škodlivé čiastočky, ktoré sa zdvíhajú zo skazeného vzduchu, boli viditeľné zrakom, bolo by ich vidno, ako sa nad takýmito dúpätami vznášajú ako hustý čierny mrak a ako sa pomaly valia ďalej a zanášajú skazu do lepších mestských štvrtí. Keby sa však dala okom postrehnúť tá morová nákaza mravná, ktorá stúpa zároveň s nimi a je od nich podľa večných zákonov zneuctenej Prírody neodlučiteľná, aké hrozné by to bolo zjavenie! Videli by sme nemravnosť, bezbožnosť, obžerstvo, zlodejstvo, zabijactvo a dlhý zástup bezmenných hriechov proti tomu, k čomu ľudstvo prirodzene ľpie a proti čomu sa búri, ako sa vznášajú nad miestami nimi prepadnutými a plazia sa ďalej, aby hubili nevinných a šírili nákazu medzi čistými. Videli by sme ako tieto otrávené žriedla, ktoré sa vlievajú do našich nemocníc a domov malomocných, zaplavujú aj väznice a zaťažujú trestanecké lode, ktoré sa potom ženú ďalej cez more a zavalujú zločinom ohromné pevniny. Potom by sme ustrnuli hrôzou z poznania, že tam, kde plodíme chorobu, aby kosila naše deti alebo poznamenávala pokolenia ešte nenarodené, tam takisto týmto nezlyhávajúcim postupom plodíme detstvo, ktoré nepozná nevinnosť, mladosť bez cudnosti a hanby, zrelý vek, ktorý nie je zrelý v ničom, iba ak v trápení a vine, schátralú starobu, ktorá je výsmechom našej ľudskej podoby. Neprirodzené ľudstvo!“ ([7], 623 – 624).

³ Zuzana Bothová tvrdí, že Dickensova kritika nie je burcujúca vo vzťahu k postihnutým, ale naopak, má prebudiť svedomie utláčateľov ([1], 472). Podobne aj Peter Scheckner dospel k záveru, že podľa Dickensa pre chudobných je najlepšie pasívne trpieť a čakať. Podľa neho hlavný Dickensov morálny odkaz pre robotníkov a ženy znel, že sa nemali búriť a mali ostať závislí od vedenia správnymi mužmi ([40], 243 – 245). Na druhej strane je však pravda, že sám Dickens robil všetko, čo bolo v jeho silách, pre zlepšenie postavenia chudobných, čoho príkladom bol *Urania Cottage*, dom pre padlé ženy alebo ženy prepustené z väzenia, ktorý aj za Dickensovej pomoci odovzdali do užívania v novembri 1847 ([31], 158).

Tento rozsiahly citát, predpokladám, stačí na to, aby sme si urobili obraz o postavení pracujúceho človeka vo vtedajšom Anglicku, o jeho sociálnom, morálnom a v konečnom dôsledku aj ľudskom statuse vrátane obrazu o charaktere vládnucej morálky v danej dobe. Stefan Zweig s odstupom času tvrdil, že mravnosť 19. storočia neovládal vraj Kant, ale *cant* – pokrytectvo, pretože toto storočie nežiadalo skutočnú cnosť, mravný život, ale len cnostné správanie navonok, všetci mali pred všetkými robiť „akoby“ ([50], 204 – 205).

Friedrich Engels na adresu postavenia pracujúcich v Anglicku v danej dobe (zvlášť vo vzťahu k londýnskej robotníckej štvrti East End) okrem iného napísal, že ulice sú väčšinou nedláždené, hrboľaté, špinavé, plné rastlinných a živočíšnych odpadkov, bez odvodných kanálov alebo jarkov, zato však s nikdy nevysychajúcimi smradľavými kalužami. Okrem toho je tu ešte ventilácia sťažená zlým, živelným spôsobom výstavby celej štvrte a keďže tu žije mnoho ľudí na jednom malom priestore, možno si urobiť predstavu, aký je v týchto robotníckych štvrtiach vzduch. Tu bývajú najchudobnejší z chudobných, najhoršie platení robotníci, zlodeji, darebáci a obeť prostitúcie v pestrej zmesi – väčšinou Íri alebo potomkovia Írov. A tí, čo sami ešte nezahynuli vo víre morálnej skazy, ktorá ich obklopuje, klesajú denne hlbšie a hlbšie a strácajú silu brániť sa proti demoralizujúcim vplyvom biedy, špiny a zlého prostredia ([22], 53 – 54).

Dickensova kritika nešetřila ani filantropov rozličného druhu vrátane kresťanských, pretože krutá realita bola veľmi vzdialená ich rečiam o šťastí a úcte k sebe samému, ktorá je vraj každému vrodená. Podľa Dickensa pokiaľ oni hovoria o šťastí a sebaúcte, tisíce ľudí vzdychajú v krutej lopote a práci, bez toho, aby niekedy žili v takej vysokej vážnosti alebo aspoň mali na ňu nádej. Kresťanstvo podľa neho hovorí o ľudskej prirodzenosti, ale on upozorňuje, že je vôbec otáznosť či v prípadoch takýchto ľudí ide ešte vôbec o ľudskú prirodzenosť, či sa už medzitým nezvrhla na zvieraciu ([6], 361 – 362). Veľké výhrady mal aj voči filantropii zameranej na pomoc a podporu vzdelávania, hospodárenia a života obyvateľov anglických kolónií, pretože zastával názor, že na jednej strane to podporuje anglickú koloniálnu politiku a na druhej strane dôvodom jeho odmietavého postoja bolo obrovské množstvo sociálnych problémov v samotnom Anglicku. Nesmierne ironicky opisuje napríklad vo svojom románe *Pochmúrny dom* (*Bleak House*) prácu pani Jellybovej, nestarajúcej sa o vlastné deti, bosé, špinavé, hladné a otrhané, ale všetku svoju pozornosť sústredujúcej na pomoc černochoch v Afrike. Christina Hoff Sommersová pomenovala dokonca takto absurdne uskutočňovaný princíp nestrannosti (impartiality) ako *Jellybyovej chyby, resp. omyl* (*Jellyby's Fallacy*) ([41], 442).⁴

Veľa priestoru, napríklad v románe *Malá Dorritka* (*Little Dorrit*), venoval Dickens opisu situácie ľudí nachádzajúcich sa v dôsledku dlhov vo väzení pre dlžníkov, v ktorom mohli stráviť spolu s celou svojou rodinou značnú časť svojho života, kde

⁴ Thomas Fleming nazýva takéto správanie teleskopickou filantropiou, pretože pani Jellybová nevenuje pozornosť ničomu, čo je bližšie než Afrika. V konečnom dôsledku to ani nepovažuje za prejav charity ([24], 87, 97).

sa im rodili deti, mnohí tam aj umierali.⁵ Amy Dorritová či skôr Malá Dorritka bola dieťaťom väzenia pre dlžníkov a pre Dickensa je ideálom, o ktorý by sa ma človek usilovať aj v ťažkom položení, v akom sa môže nachádzať či už krátkodobu, alebo dlhodobu. Dickens ju po jej smrti ústami pána Meaglesa charakterizoval takto: „Keby bola myslela ustavične len na seba, keby si bola namyslela, že jej to každý zazlieva, odsudzuje ju preto, a že sú ľudia preto proti nej zaujatí [že sa narodila v Maršálskom väzení, že je dieťa tohto väzenia – V. G.], bola by akiste žila zatrpknutá a neužitočná. Ale ja som počul..., že jej mladý život bol vyplnený prácou a odriekaním, dobrotou a šľachetnou obetavosťou. Povedať ti, čo mala vždy pred tými svojimi očami...? Povinnosť... Začni zavčasu a konaj ju dobre a potom nijaké predchádzajúce udalosti, ani pôvod, ani postavenie nebudú svedčiť proti nám u Všemohúceho alebo tu“ ([10], 384). Je to jeden z mnohých príkladov Dickensovej tvorby dokazujúci rozdiel medzi ním a Balzacom, ktorý prostredníctvom svojej literárnej tvorby pobádal veľmi výrazne spoločnosť uskutočniť sociálnu či politickú reformu. Dickens však ostáva v rovine konštatovania krutých faktov a radšej dáva prednosť drobnej práci, konaniu povinnosti, vzbudzovaniu sociálneho a mravného svedomia spoločnosti voči týmto sociálnym javom či neudhom. Zdá sa, akoby sa Dickens obával, že jeho radikálnejšie názory môžu viesť k sociálnym otrasom v spoločnosti, k násiliu, ktoré odsudzoval aj prostredníctvom svojich literárnych diel, ako napríklad v *Barnabášovi Rudgem* či v *Príbehu dvoch miest*.

Historický román *Barnabáš Rudge* sa odohráva začiatkom 19. storočia; vtedy došlo v Londýne a jeho okolí k vzbure proti pripravovanému zákonu zmierňujúcemu zákazy voči katolíkom, k drancovaniu a búraniam katolíckych kostolov aj príbytkov katolíkov v Londýne a okolí. Tento Dickensov román je okrem iného výborným opisom nízkych vášní davov, ktoré môžu využiť či zneužiť rozliční ľudia na svoje ciele a zámery. Aj vďaka tomuto Dickensovmu románu ľahšie chápem, ako sa mohlo stať, že v krajinách bývalej Juhoslávie sa proti sebe postavili ľudia dlhé roky žijúci vedľa seba bez väčších problémov, a ako bolo možné, že zobrali do rúk zbraň a išli bojovať proti tým druhým v presvedčení, že sú zlí a treba ich vyhubiť. Dickensov román je len jedným z množstva príkladov toho, že dejiny ľudstva sú plné prípadov nepochopiteľného vzplanutia nízkych vášní a tragického násillia davu. Dej druhého románu *Príbeh dvoch miest* sa odohráva na konci 18. storočia v Paríži a v Londýne v čase blížiackej sa francúzskej revolúcie. Opisuje situáciu vedúcu k výbuchu revolúcie, ale aj násillie, často nezmyselné a založené na túžbe po prelievaní krvi. Dickens sa prezentuje ako humanisticky založený človek, odsudzujúci na jednej strane násillie organizované štátnou a vládnuou mocou, no rovnako na druhej strane odsudzujúci násillie utláčaných. V oboch prípadoch poukazuje na to, že veľmi často ide o nezmyselné a kruté

⁵ V istom zmysle vrcholom Dickensovej irónie a kritiky tohto väzenského systému je záver pána Pickwicka z *Klubu Pickwickovcov*, ktorý konštatoval obrovský paradox, pretože podľa zákona štát má povinnosť živiť a šátiť zločinca, ale nemajetný dlžník má povinnosť sám sa postarať o svoju výživu a oblečenie vo väznici ([8], 194).

násilie postihujúce nevinných ľudí.⁶ Samostatnou kapitolou je jeho zdrvujúca kritika amerického otrokárskeho systému, ktorý videl počas svojej návštevy USA v roku 1842. V cestopise *Americké poznámky* (1842) uvádza množstvo príkladov zo súdobých amerických novín, kde majitelia hľadali svojich utekajúcich otrokov. Súčasťou charakteristík boli údaje typu: má železný kruh na krku či nohe, znamenie po vypaľovaní železom, chlapec má na krku psí obojok s menom, na tele znamenie po bičovaní, znaky po postrelení, po rezných ranách dýkou, odrezané prsty na nohách, odseknuté ucho, vypichnuté oko, zlomenú čeľusť atď. ([2], 256 – 258). Hrôza ide z toho, akým spôsobom pred relatívne krátkym časom ľudia zaobchádzali s inými ľuďmi. Určite otrokári mali plné ústa Boha, prípadne ľudskej dôstojnosti. Ak ľudstvo odstránilo takúto strašnú morálnu hanbu, môžeme si položiť otázku, či možno pri dnešných morálnych chybách a nedostatkoch našej ľudskej prirodzenosti ešte hovoriť o morálnej skaze a morálnom úpadku.

V románe *Príhody Olivera Twista* (1838) Dickens podrobil silnej kritike aj jednu zo sociálnych inštitúcií vtedajšej spoločnosti, chudobince, kde zlým zaobchádzaním doviedli chovancov až k zvieracej zanovitosti a citovej otupenosti ([16], 30). Okrem iného bolo súčasťou spomínaného sociálneho systému (chudobincov) nehorázne okrádanie či priživovanie sa na deťoch zverených do starostlivosti obce. Pomery v chudobinci, kde vyrastal malý Oliver Twist, opísal Dickens ako príklad nemorálneho obohatovania sa správkyne chudobinca na úkor jej chovancov. Obecné predstavenstvo určilo stravné na jedného chovanca na 7 a pol pence týždenne. „Za sedem a pol pencí možno nakúpiť veľa, dokonca dosť na to, aby si [dieťa – V. G.] prepchalo žalúdok, až z toho ochorie. No obstarná žena bola veru múdra a skúsená stvora, vedela, čo deťom osoží, a mala veľmi presnú predstavu o tom, čo osoží jej. A tak si nechávala väčšiu časť týždenného príspevku pre vlastnú potrebu a rastúcemu obecnému pokoleniu obmedzila dávku na oveľa menšiu, než aká mu pôvodne bola určená“ ([16], 10).

Podobným systémom slúžiacim na tyranizovanie detí bez toho, aby ich k niečomu vychoval alebo naučil, bol podľa Dickensa súdobý školský systém, ktorému venoval pozornosť napríklad v románoch *David Copperfield* (1850) a *Mikuláš Nickleby* (1839). V *Predslove k Mikulášovi Nicklebymu* Dickens vysvetľoval situáciu vedúcu k napísaniu tohto románu. Dôvodom bolo zanedbávanie školského vzdelávania zo strany štátu, pretože ktokoľvek, kto sa neosvedčil v žiadnom inom povolání, si mohol slobodne, bez akýchkoľvek skúšok a kvalifikácie otvoriť školu. Často školy zakladali nevzdelaní, špinaví surovci, ktorým by svedomitý človek sotva zveril starostlivosť o koňa alebo psa, ale tento stav bol výsledkom toho, že vtedy bolo všetko dovolené ([12], 7). V danej dobe asi skutočne platilo to, čo niekedy ešte aj v súčasnosti poču-

⁶ Harvey Chisick upozorňuje, že Dickenson postoj k revolúcii bol poznamenaný tým, že na jednej strane vedel, čo znamená bieda pre tých, ktorí ňou trpeli za jeho čias, ale na druhej strane nepredpokladal, že revolúcia vyrieši základný problém týchto ľudí, t. j. že im dá ich každodenný chlieb. Cestu k lepšej budúcnosti im mohli podľa neho ukázať iba elity ([30], 649 – 657). Dickenson odmietavý postoj k revolúcii a akémukoľvek násiliu, hoci aj oprávnenému, sa najvýraznejšie prejavil v jeho postoji voči vzbure obyvateľov britských kolónií na Jamajke a v Indii ([40], 239; [31], 260; [36], 691 – 705).

jeme skôr ako nepodarený pokus o vtip: Ten, kto sa na nič nehodí, ide za učiteľa. Dickens v *Davidovi Copperfieldovi* veľmi plasticky opísal pomery vo vtedajšej škole, založenej na surovej bitke žiakov v škole zo strany učiteľov. Zvyky riaditeľa, vtedy správcu v anglickej škole 19. storočia, charakterizoval týmto spôsobom: „... veľká väčšina chlapcov (najmä tí menší) sa dočkala rovnakých prejavov pozornosti [bitky – V. G.] pri prechádzke pána Creakla [správcu – V. G.] po triede. Polovička žiakov sa zvíjala a plakala, ešte než sa začalo vyučovanie. Koľko ich plakalo a zvíjalo sa, kým sa vyučovanie skončilo, na to sa ani neopovážim rozpamätať, aby sa nezдалo, že zveličujem“ ([4], 99). Škola bola vo vtedajšej dobe, a predovšetkým pre tých chudobnejších, prípadne pre ľudí z nižších stredných vrstiev (spomedzi živnostníkov či remeselníkov), veľmi často miestom na odloženie nepohodlných detí, o ktoré ich rodičia, vlastní alebo nevlastní, prejavovali len malý alebo neprejavovali vôbec žiadny záujem.

Okrem nespravodlivého a krutého školského systému podrobil Dickens vo svojom diele *Ťažké časy* (*Hard Times*, 1854) priam zdruvujúcej kritike aj spôsob výchovy založený na utilitaristických princípoch Jeremyho Benthama, módného v Anglicku v prvej polovici 19. storočia. Príbeh dcéry Thomasa Gradgrinda Louisy je ženskou verziou osudov Johna Stuarta Milla, ktorý prešiel asi rovnakým spôsobom výchovy, aký opísal Dickens v prípade výchovy detí v Gradgrindovej rodine. Pán Gradgrind mal päť detí a od útleho im veku držal prednášky, cvičil ich a poučal – vraj ako mladé zajace. Ich detské spomienky sa viazali na čiernu tabuľu, na ktorú im suchopárny učiteľ písal čísllice. City, vášne a podobné záležitosti boli z výchovy vylúčené ako nepotrebné a zbytočné ([19], 17). V mnohom je osud týchto detí podobný osudu J. S. Milla až do okamihu, keď sa Mill v mladom veku psychicky zrútil v dôsledku spôsobu otcovej výchovy. Rozdiel sa prejavuje ešte aj v tom, že Mill neskôr predsa len vo svojom živote našiel lásku a objavil obrovský svet citov, zatiaľ čo Louise sa nepodarilo nájsť svoju životnú lásku a svoje city potom venovala deťom nevlastnej sestry Sissy. Ďalším príkladom produktu utilitaristickej výchovy je aj pomocník v banke Bitzer, ktorého Dickens opísal takýmto spôsobom: „Mal tak presne usporiadanú myseľ, že nepoznal ani lásky, ani vášne. Všetky jeho činy pramenili v najjemnejšej a najchladnejšej vypočítavosti“ ([19], 133). Martha Nussbaumová si v súvislosti so spomínaným Bitzerom kladie otázku, ako a prečo vôbec žije. Podľa jej názoru takáto postava pripomína čitateľovi skôr stroj než ľudskú bytosť, ktorej motívom konania môže byť napríklad krása alebo nadšenie pre krásu ([37], 380).

Napriek tomu, že mnohí Dickensovi súčasníci podrobili silnej kritike viktoriánsky inštitút manželstva, napríklad už spomínaný J. S. Mill, ale aj Thackeray, Eliotová či Hardy, u Dickensa sa nestretneme až s takým jednoznačným odsúdením súdobého chápania manželstva, o ktorom J. S. Mill napísal, že zákonné postavenie manželky v Anglicku je oveľa horšie než zákonné postavenie otrokov v mnohých krajinách. So ženami sa podľa neho zaobchádza horšie ako s otrokmi. Sotva toľko otrokov je k dispozícii celý deň, pretože vo všeobecnosti majú stanovené úlohy a keď ich splnia, sú mimo povinnosti a v rámci určitých možností disponujú vlastným časom. V prípade brutálnych a tyranských mužov je podľa neho možné, že dochádza k veľkej degradá-

cii ľudskej bytostí – žien, ktoré muži nenávidia, mučia ich a zaobchádzajú s nimi v protiklade k ich sklonom ([35], 462 – 463). Príčinu videl Mill predovšetkým vo výchove a vzdelávaní spôsobujúcich takýto stav chápania postavenia ženy. Ženy nedokážu žiť bez ochrany muža, nie sú schopné obrániť sa pred krivdou a nespravodlivosťou. Nemajú iné riešenie, len sa vydať. Nevydatá žena sa považuje, ale aj ostatní ju považujú, za niečo zbytočné na zemskom povrchu, čo nemá žiadnu funkciu, význam atď. Vydatá žena je však považovaná za užitočného člena spoločnosti, hoci dôkazy sú často opačné. Slobodná žena si musí vytvoriť vlastný individuálny nárok ([34], 72 – 73).

Na rozdiel od Milla Dickens svoj názor na manželstvo neformuloval tak striktno odmietavo. Ústami napríklad pána Chestera v románe *Barnabás Rudge* alebo slovami pani Merdlovej v *Malej Dorritke* konštatoval, že „manželstvo je občianska zmluva; ľudia uzatvárajú sobáš, aby si zlepšili životné pomery a mohli sa v našom svete ukázať; je to otázka patričného domu a nábytku, stravovania, služobníctva, kočiarov a tak ďalej“ ([3], 270). Zodpovedal tomu aj jeho názor na postavenie ženy v spoločnosti. Charakteristickou črtou takmer všetkých jeho románov je existencia ženskej „rozprávkovovej“ dobrej víly, ktorá bola vzorom cností viktoriánskej morálky, ako napríklad Agnes Wickfieldová v *Davidovi Copperfieldovi*, Amy Dorritová v *Malej Dorritke*, Esther Summersonová v *Pochmúrnom dome*, Sissy Jupová v *Ťažkých časoch* atď. Takéto „anjelské“ postavy znižujú výpovednú hodnotu jeho opisu, resp. kritiky morálky a mravnosti anglickej spoločnosti danej doby, sú skôr výrazom viktoriánskeho morálneho ideálu, najmä ideálu ženy. Tento vzor Dickens sám formoval a podporoval jeho existenciu vo vedomí vtedajšej spoločnosti práve svojimi literárnymi dielami. Napríklad Esther Summersonová z *Pochmúrneho domu* bola vzorom cnosti a pomoci pre všetkých, ktorí potrebovali pomoc, a bola tou poslednou, ktorá žiadala pomoc od niekoho iného. Celý život bola zvyknutá obetovať sa. Obetovala sa aj pre pána Johna Jarndyce, žiadajúceho ju o ruku, a hoci ho nemilovala: „... uvedomila som si, že mi ostáva jediná cesta: zasvätiť celý svoj život jeho šťastiu, hoci to bude iba veľmi slabý prejav vďaky... Koľko ráz som si v duchu hovorila, že hlboké stopy, ktoré ostali po mojej chorobe, i okolnosti môjho pôvodu sú iba nové a ďalšie dôvody, aby som bola usilovná, usilovná, usilovná – vo všetkom užitočná, milá, česťná“ ([15], 520).

Práve súčasťou románu *Pochmúrny dom* je asi najsilnejšia kritika britského štátneho byrokratického súdneho systému: Napríklad Richard Carstone, jedna z postáv románu, prišiel v spore Jarndyce a Jarndyce (kde išlo o dedičstvo a trval niekoľko desaťročí) o všetok majetok. Podobne to bolo aj v prípade mnohých iných postáv spomínaného diela. Celý román je silnou obžalobou anglického súdneho systému, ako aj v iných jeho dielach, aj v tomto prípade je kritika zameraná na kancelársky súd. Rovnako Dickens v románe *David Copperfield* poukazoval na skostnatenosť Doctors' Commons, pretože inštitúcia, ktorá mala vybavovať dedičské konania po smrti majiteľov, robila všetko preto, aby ich čo najviac skomplikovala. Rovnako aj neblahý osud rodiny Dorritovcov vo väzení pre dlžníkov sa do veľkej miery komplikoval vďaka inštitúcii, ktorú Dickens nazval Úrad pre zdržiavanie záležitostí, kde bolo

podľa Dickensa zásadou „ako to neurobiť“ ([9], 109). Dôkazom, že skutočne situácia vo vtedajšom anglickom, resp. britskom súdnom systéme bola horšia než zlá, môžu byť aj slová J. S. Milla, konštatujúceho, že celý postup v súdnom procese bol sériou vynálezov na prospech právnikov, kde žalobcovia boli považovaní za korisť ([33], 56) a zákonná prax pripomínala Augiášov chliev ([33], 53). Nebola to teda žiadna literárna fikcia v podaní Charlesa Dickensa, ale krutá realita, s ktorou sa stretávalo množstvo ľudí vo svojich súdnych sporoch či dedičských konaniach trvajúcich dlhé roky.

Vo svojom diele Dickens neobišiel ani také témy anglickej spoločnosti 19. storočia, ako bola honba za peniazmi či majetkom aj za cenu neslýchaných podvodov vrátane bankových. Najmä v románe *Martin Chuzzlewit* (1844) sa Dickens venoval spomínaným témam: čitateľovi predvádza príbeh Martina Chuzzlewita a jeho príbuzných, usilujúcich sa získať majetok svojho starého, chorľavého, a najmä bohatého príbuzného. Ten na rozdiel od Balzacovho Ponsa nie je naivný a vie, o čo jeho príbuzným ide, preto sa snaží zabrániť tomu, aby niekto z nich dostal podiel z jeho dedičstva. Vedľajšiu dejovú líniu 2. dielu románu tvorí činnosť Anglo-bengálskej vzájomnej úverovej a poisťovacej spoločnosti. Založili ju niekoľkí podvodníci s cieľom prísť ľahko k cudzím peniazom, a to prostredníctvom ponuky stále rastúceho zisku z predaja neexistujúcich zmeniek, aktív atď. Celý podvod sa zakladal na reklame a vzbudzovaní veľmi dobrého dojmu z honosnosti, ktorou sa vyznačovali kancelárie, nábytok, ale aj úradníci spoločnosti ([11], 23 – 25). Analógiu nájdeme aj v Thackerayho *Newcomococh*, kde došlo k podvodu v prípade bankrotu Bundelcundskej bankovej spoločnosti, a tiež v ďalšom Thackerayho diele *Hoggartyovský diamant*. Podobne už spomínaný román *Mikuláš Nickleby* je silnou sociálnou a latentne aj morálnou kritikou ducha kapitalizmu viktoriánskej doby, kde dominovali peniaze a honba za bohatstvom bez ohľadu na prostriedky, ktorými sa to dosiahne. Doba a jej prístup potláčali city, lásku a cnosti vôbec. Materiálneho či hmotného ducha svojej doby Dickens vyjadril ústami pána Johna Chestera z románu *Barnabáš Rudge*, ktorý poučá svojho syna Edwarda: „Všetci ľudia sa predsa naháňajú za bohatstvom, alebo hádam nie? Súdy, cirkev, dvor, vojsko – len sa pozri, ako sa to všade len hemží honcami za bohatstvom, ako sa pritom medzi sebou derú lakeť nelakeť! Burza, katedry, písárne, kráľovské komnaty, senát – koho iného tam nájdeš než honcov za „šťastím“? Keď máš nejaké morálne výhrady alebo námietky..., potom sa uteš pomyslením, že tvoja honba za šťastím môže v najhoršom prípade urobiť biednou alebo nešťastnou len jednu osobu. Koľko ľudí myslíš, že pri svojom pachtení ušľapú všetci tí ostatní honci? Nie sú ich hádam stovky, ba tisíce?“ ([3], 137). Aj vám sa zdá, ako keby Dickens opisoval našu súčasnosť? Potom aspoň nie som sám. Môžeme sa však spoločne utešovať, že nič podstatné sa z tohto hľadiska v ľudskej prirodzenosti a v konečnom dôsledku ani v morálke za posledných 160 rokov nezmenilo.

Aj v románe *Starožitníkov krám* (*The Old Curiosity Shop*, 1840) hrajú peniaze veľmi významnú úlohu, ale trochu v inej podobe, pretože román je opisom hráčskej vášne starožitníka požičiavajúceho si na svoju hru peniaze od úžerníka, čo ho privedie až na mizinu, pretože príde o všetok majetok vrátane domu, kde žije so svojou

vnučkou. Klamal ju a pravidelne ju okrádal o posledné peniaze, ktoré mali na živobytie, v slepej a bezhraničnej nádeji, že už konečne sa na neho musí pri kartách usmiať šťastie. Bol schopný dopustiť sa aj krádeže kvôli uspokojeniu svojej hráčskej vášne. Človek minulosti teda nebol v tomto smere o nič lepší než súčasný gambler. Túžba hrať a vyhrať je stále rovnaká, mení sa len jej forma, čas a sumy, o ktoré sa hrá. Hráča nájdeme v Balzacových, Dickensových či Dostojevského literárnych dielach a v dielach mnohých iných autorov minulosti či súčasnosti. Zdá sa, že táto vášň vo väčšej či menšej miere patrí k ľudskej prirodzenosti – v takej či onakej podobe. Menia sa hry, hráči, výhry, ale podstata zostáva zachovaná.

Ako som už spomínal, u Dickensa sa vyskytujú ženské postavy – až neskutočné svätice. Vyjadrovali viktoriánsky ideál ženskej cnosti, takže jeho romány z hľadiska opisu morálky a mravnosti nie sú celkom realistické – na rozdiel od opisu sociálnej situácie najnižších vrstiev, prípadne pracujúcich v Londýne alebo v Anglicku vôbec. Okrem toho vo všetkých Dickensových knihách napriek všetkému, čo sa odohrá v priebehu deja, dobro zvíťazí a zlo je po zásluhe potrestané. Šťastný, ba až „rozprávkový“ záver nájdeme v takmer všetkých jeho románoch až na *Nádejné vyhliadky a Starožitníkov krám*, pretože v *Nádejných vyhliadkach* (*Great Expectations*, 1861) pre Pipa, hlavného hrdinu románu, všetko dopadlo veľmi zle. Jeho mecenas a dobrodincin Provisa chytili pri úteku do zahraničia, odsúdili ho na popravu, ale ešte predtým zomrel vo väzení, Pip z jeho bohatstva nedostal nič, Estella sa vydala za Pipovho osobného nepriateľa a Biddy sa zase vydala za Pipovho švagra Joa. Podobne aj *Starožitníkov krám* sa končí smrťou jednej z hlavných hrdiniek Nell Trentovej a nakoniec zomiera aj jej starý otec. Napriek neúspechu, či dokonca tragédii hlavných hrdinov románov ostatné postavy ukončia svoje putovanie týmto dejom presne podľa dickensovsko-viktoriánskej schémy. Dobrí sú po zásluhe odmenení a zlí zase spravodlivo potrestaní.

Téma anglického vidieka vrátane pracujúcich a vidieckej šľachty je predovšetkým obsahom literárnych diel George Eliotovej a Thomasa Hardyho. U George Eliotovej (1819 – 1880) na rozdiel od Charlesa Dickensa i Thomasa Hardyho nájdeme aj zaujímavé filozofické či etické úvahy, ktoré podľa Josefa Grmela novým spôsobom formulujú otázky etiky: Eliotová „... dospela k poznaniu, že morálka nie je výsledkom pôsobenia náboženstva, ale práve naopak, že akékoľvek pozitívne usilovanie o mravné zdokonalenie... je plodom prirodzených etických sklonov človeka...“ ([27], 177). Pre mňa sú jej úvahy výrazom presahu rámca literatúry a prezentáciou širších spoločenských, resp. filozofických či etických názorov na danú dobu a jej morálku. V tom vidím prínos jej literárneho diela aj mimo samotnej literatúry.⁷ Protiklad medzi Dickensovými a Eliotovej či Hardyho dielami vidno aj v tom, že ich diela nekončia „rozprávково“ šťastne. Najmä u Hardyho sa priam zákonite v románe odohráva tragédia hlavného hrdinu a aj vyznenie celého literárneho diela je značne tragické, prípadne

⁷ V literárnej tvorbe G. Eliotovej vidno, že mala aj skúsenosti s filozofiou, pretože preložila do angličtiny napríklad Feuerbachovu prácu *Podstata kresťanstva* a istý čas pracovala ako redaktorka časopisu *Westminster review*.

pesimistické. O nich neplatí, že dobro je po zásluhe odmenené a zlo potrestané. Skôr naopak.

Eliotová necharakterizovala anglický vidiek príliš vábne, keď o vidieku, a najmä o ľuďoch tam žijúcich, napísala v románe *Mlyn na rieke* (*Mill on the Floss*) toto: „Tu [na vidieku – V. G.] má človek tie najvšednejšie a najprízemnejšie úmysly, nielo v ňom vzdelania ani uhladenosti – iste je to najprozaickejšia podoba ľudského života: pyšná dôstojnosť v staromódnej bričke, svetáckosť bez ušľachtilosti. Ak sa bližšie prizrieme týmto ľuďom, nenájdeme v nich ani stopy po nábožnosti, ani vtedy nie, keď ich zatrasie železná ruka osudu a zbaví ich vlády, a tobôž nie pravého kresťanského ducha. Ich viera v Neviditeľného, pokiaľ sa vôbec prejavuje, vyznačuje sa skôr pohanským charakterom; ich predstavy o morálke, hoci sa ich meravo pridržajú, nemajú iný podklad ako tradíciu. Nemohli by ste žiť medzi takými ľuďmi, v povahe sa vám zakorenili potreba vzletu k čomusi krásnemu, veľkému, vznešenému; títo nudní chlapi a ženy vás dráždia, nezapadajú ani do kraja kde žijú – do úrodnej širej roviny, ktorou sa jednoducho valí mohutná rieka a spája slabý pulz starého anglického mesta s údermi silného srdca sveta“ ([21], 298 – 299).

Pre najvýznamnejšie romány George Eliotovej a Thomasa Hardyho je charakteristická silná kritika súdobého manželstva a morálky, resp. verejnej mienky udržiavajúcej v spoločnosti predstavu o povinnostiach a podriadenosti ženy mužovi v manželstve. Podľa tejto verejnej mienky je úlohou ženy vydať sa, mať deti a starať sa o rodinu. Všetko, čo sa vymykalo tejto predstave, verejná mienka reprezentujúca vidiecku morálku považovala za vrchol nemorálnosti. A tak na to doplatili Eliotovej Margitka Tulliverová z románu *Mlyn na rieke*, Dorothea Casaubonová z jej románu *Middlemarch*, ale aj Hardyho postavy Jude Fawley a Sue Brideheadová z románu *Nešťastný Jude* alebo Tess z *Tess z d'Urbervillovcov*.

Mlyn na rieke je príbehom Margitky Tulliverovej a jej najbližších príbuzných: otca, mamy a brata Toma. Na rozdiel od Dickensových románov tento sa končí tragicky, smrťou Margitky a jej brata. Autorka charakterizuje pokryteckosť morálky vtedajšej doby a malého anglického mesta Svätý Ogg, považujúceho Margitku za vrcholne skazenú a nebezpečnú pre morálku tohto mesta, pretože vraj ušla z mesta so Štefanom Guestom, snúbencom jej sesternice Lucky Deanovej, a vrátila sa bez toho, aby sa spolu zosobášili. Verejná mienka ju vyobcovala zo spoločnosti, zatiaľ čo nebola rovnako prísna aj k strojcovi ich úteku či skôr Margitkinho únosu, Štefanovi.

Verejná mienka bola v tomto prípade takmer jednoznačná, pretože dospela k záveru, že „keby sa bola slečna Tulliverová po pár mesiacoch vrátila ako pani Guestová z nákladnej svadobnej cesty s dodatočne nadobudnutou výbavou a všetkými výhodami, aké má nevítaná žena jediného syna, verejná mienka, ktorá vo Svätom Oggu ako hocikde inde sa nikdy nemýli, by bola pri svojom súde prihliadla na tento výsledok. Verejná mienka v takýchto prípadoch je vždy ženského rodu – nie svet je sudcom, ale jeho žena: a tá by bola videla, že dvaja takí krásni mladí ľudia – on z najpoprednejšej svätoggskej rodiny – sa našli v takom falošnom postavení, dali sa zviazať ku skutku, ktorý bol prinajmenšom ukrutne nerozumný...“ ([21], 539), ale jeho výsledok by sa dal akceptovať, pretože sa to stáva aj v dobrých rodinách... Lenže

udalosti sa vyvinuli celkom opačne, a tak minulosť nemalo čo ospravedlniť. Margitka sa vrátila nevydatá, bez muža, pretože sa odmietla podrobiť nátlaku svojho náruživého uchádzača. Bola v poníženom a žalostnom stave, ku ktorému, ako dobre vedela verejná mienka, vedie hriech. Žena sveta so znamenitým inštinktom, ktorý dostala na zachovanie spoločnosti, hneď zbadala, že v správaní slečny Tulliverovej je veľa priťažujúceho. Ťažko si predstaviť odpornejšie správanie! Z Margitky sa stala vyvrheľka „slušnej“ spoločnosti, ktorej sa museli vyhnúť všetci, ktorí nechceli upadnúť do podozrenia, že sú takí istí ako ona ([21], 540).

Verejná mienka, strážca spoločenskej morálky na vidieku, dospela k jasnému záveru: „Prichodí len dúfať, že ona tuná na okolí neostane – odíde do Ameriky alebo hockide inde – aby sa vo Svätom Oggu očistilo povetrie od jej prítomnosti, aby sa nešírila nákaza, ktorá je strašne nebezpečná pre tunajšie dievčence! Nič dobré by ju nepostretlo: treba len veriť, že sa bude kajať a že boh k nej bude milosrdný – on nemusí hľadiť na dobro spoločnosti ako žena sveta“ ([21], 541). Dobro spoločnosti je na prvom mieste, nech sa deje čokoľvek, veď na to tu je predsa verejná mienka. Bez nej by hrozil úpadok morálky alebo morálna anarchia.

Skutočne filozofický pohľad na celý tento morálny problém prejavila George Eliotová, keď v protiklade k celej viktoriánskej literatúre a možno aj filozofii či etike vtedajšej doby upozorňovala: „Privykli sme si vysmievať sa kazuistom, lež v ich zvrátenom úsilí podrobiť dôkladnému a všestrannému rozboru aj tie najbezvýhradnejšie okolnosti sa tají zrnko pravdy, pred ktorou, žiaľ, naše oči a srdcia ostávajú zapečatené a mravný súd musí vypáliť falošne a naprázdno, ak pri každom jednotlivom prípade neprihliadneme na zvláštne okolnosti. Každého človeka so širokým obzorom, rozmyšľajúceho smelo, sa chytá odpor k ľudom mravných zásad. Takýto človek zavčas vybadá, že záhadnú zložitosť nášho života nemožno postihnúť pravidlami a že dať sa poviazať podobnými formulami značí potlačiť v sebe všetky vyššie hnutia mysle a inšpirácie, ktoré sa rodia z hlbšieho pochopenia a ľútosti. A človek mravných zásad je rozšíreným predstaviteľom umov, ktoré vyslovujú mravný súd len na základe všeobecných pravidiel, nazdávajúc sa, že hotovými formulkami možno prísť k pravde bez námahy, bez trpezlivosti, bez úsilia preniknúť ku koreňu veci, bez nestrannosti – bez pochybnosti, či vidia do veci, ktoré sú dané len tým, čo na vlastnej koži spoznali silu pokušenia, alebo prežili bohatý a činorodý život, aký rodí v človeku veľký súcit so všetkým, čo je ľudské“ ([21], 547). Tieto slová možno považovať za nadčasové, pretože rovnako, ako ona ich vzťahovala na morálku a ľudí svojej doby, môžeme ich uplatniť aj v súčasnosti. Predpokladám, že nikto vtedy tieto jej slová necharakterizoval ako situačný relativizmus alebo situačný prístup.⁸ Myslím si

⁸ Pod situačným relativizmom a situačným prístupom nemám na mysli negatívny či pejoratívny význam tohto pojmu, ktorý mu zvyknú pripisovať niektorí autori. Situačný relativizmus, resp. situačný prístup považujem za produktívny spôsob riešenia veľmi konkrétnych závažných morálnych problémov, pretože tento prístup podporuje vysoko rozlišovací postoj, ktorý je spravodlivý ku komplexnému morálnemu životu a ľahšie môže viesť ku konsenzu, zatiaľ čo princípový prístup podporuje tendenciu k hodnoteniu *áno – nie* a má tendenciu pod-

však, že z hľadiska súčasného poznania jednoznačne možno v tom vidieť príklad Eliotovej odmietania morálky ako predurčeného systému pevných morálnych zásad, majúcich nadčasovú, nadindividuálnu a transkultúrnú univerzálnu platnosť. Práve ona sama sa svojím osobným životom a literárnou tvorbou búrila proti skostnatenej viktoriánskej morálke a poukazovala na tragickosť osudov mnohých ľudí, najmä žien, ktoré sa stali obeťami vžitých predsudkov a názorov, často podporovaných a živých aj súdobou literatúrou, ako sme to videli v prípade Charlesa Dickensa.

Eliotová myšlienkovito nadväzuje na tieto názory aj v ďalšom románe *Middlemarch*, opisujúcom hlavne príbeh dvoch nešťastných manželstiev, ktoré nevznikli z lásky, ale skôr ako výsledok spoločenských konvencií. Ide jednak o manželstvo Dorothee Casaubonovej a v druhej rovine o manželstvo lekára pána Lydgata. Autorka poukazuje predovšetkým na spoločenské konvencie, veľmi často brániace naplneniu skutočnej lásky, ako to bolo v prípade Dorothee a Willa Ladislawa, ktoré ich nútia, aby sa v mene morálky, tradície, zvykov či obyčajov, prípadne aj náboženstva vzdali svojho šťastia v prospech dodržania spoločenských konvencií a prežili svoj život nešťastne. Najdôležitejšie je to, že morálka zostala „nepoškvrnená“. Podobne ako v predchádzajúcom diele aj tu ironizuje verejnú mienku v Middlemarchi, pretože jej hlavnou úlohou bolo „... urobiť blížneho svojho nešťastným pre jeho vlastné dobro“ ([20], 786).

Eliotová svoju hrdinku charakterizuje takto: „Jej mladosť [Dorothei Casaubonovej – V. G.] v plnom kvete bola uväznená v žalári morálky, ohraničenom, chladnom, bezfarebnom, zúženom výhľadom, scvrknutým nábytkom, nikdy nečítanými knihami...“ ([20], 295). Na druhej strane však treba dodať, že ona sama si slobodne, dobrovoľne a do značnej miery proti vôli jej blízkych príbuzných a známych vybrala tento žalár v podobe manželstva s oveľa starším mužom. Určite sa v tom odrazila aj jej nerozvážnosť, ale na druhej strane aj sila konvencie a poníženia ženy na úroveň podriadenosti voči mužovi, jeho predstavám, prípadne úlohám vytyčeným v živote bez ohľadu na to, či to boli zmysluplné alebo neplodné ciele a aktivity, ako to bolo aj v prípade pána Casaubona, Dorotheinho manžela.

Presne v duchu Millovej kritiky súdobého viktoriánskeho manželstva aj Eliotová vidí problém v širšom rámci a poukazuje na to, že jednak spoločnosť v dôsledku výchovy vedie mladé ženy k tomu, aby považovali za čosi celkom samozrejmé a pri-

porovať nehodu (van Willigenburg [48], 108 – 112). Zastávam názor, že konanie a správanie mravného subjektu, jeho hodnotenie, ale aj jeho hodnoty v mnohých prípadoch závisia od konkrétnej situácie. Pripúšťam určitú mieru relativity v chápaní a uskutočňovaní hodnôt, o ktoré sa mravné subjekty svojou aktivitou usilujú, a to za predpokladu, že to smeruje k tomu, čo má byť. Svoje najvyššie hodnoty si vymedzuje každý mravný subjekt viac-menej nezávisle, čo súvisí s úrovňou jeho mravnej vyspelosti, volí si takisto prostriedky na ich dosiahnutie. Pri voľbe cieľa, prostriedkov a hodnôt je však limitovaný východiskovými princípmi (humánnosť, ľudská dôstojnosť a morálne práva), ktoré mu vymedzujú priestor na konanie v súlade s týmito princípmi.

rodzené, že ich hlavnou úlohou je starostlivosť o šťastie a pohodlie manžela. Na druhej strane však pripomína, že rovnaká spoločnosť so svojou morálkou nesie vinu za to, že „... nikdy nekládla mužovi takú absurdnú požiadavku, aby rozmýšľal aj o tom, či má vôbec predpoklady urobiť krásnu dievčinu šťastnou, a nemyslel len na to, či s ňou bude šťastný on“ ([20], 301).

Podobne aj Thomas Hardy (1840 – 1928) v *Nešťastnom Judovi* dospel k záveru, že v prípade nešťastného manželstva, ktoré vzišlo z nedorozumenia, prípadne v ktorom sa vytratila láska, by mala existovať možnosť zrušiť ho, pretože to nevedie k ničomu dobrému. Hardy prezentuje najradikálnejšie názory na manželstvo ústami Sue Brideheadovej. Podľa nej je manželstvo „... len podlá zmluva..., ktorá je založená len na hmotnom zabezpečení, domácnosti, platení dávok, daní, dedení pozemkov a peňazí, na čo je potrebné poznať otca detí a tak ďalej... tak prečo by človek nemohol povedať, alebo hoci aj vykričať do sveta, že manželstvo ho trápi a sužuje?“ ([28], 560). Hardy dokonca neváhal charakterizovať súdobé chápanie manželstva ako barbarstvo, za ktoré sa budú musieť príslušníci jeho generácie pred budúcimi generáciami hanbiť ([28], 566). Cituje aj slová J. S. Milla týkajúce sa možnosti dobrovoľného rozchodu manželov, ktoré boli na svoju dobu veľmi netradičné a pokrokové.

Podobne ako v románoch Eliotovej aj u Hardyho veľmi významnú úlohu zohráva verejná mienka neustále prenasledujúca hlavných hrdinov, ktorí nežijú celkom v súlade so zaužívanými predstavami verejnosti, keďže nie sú zosobášení, a v konečnom dôsledku ich doženie až k rozchodu a tragickému koncu príbehu ich lásky, ktorá sa nikdy v skutočnosti celkom nenaplnila, pretože stále trpela kvôli verejnej mienke. V súvislosti s Thomasom Hardym možno ešte spomenúť, že vo svojich románoch *Ďaleko od hlučného davu* (1874) a *Návrat do rodiska* (1878) sa takmer nevyjadruje k spoločenským a morálnym otázkam. Z tohto hľadiska je román *Nešťastný Jude* (*Jude the Obscure*) úplnou výnimkou a zaujímavé na ňom je okrem iného aj to, že autorovi sú veľmi blízke názory J. S. Milla na manželstvo.

V *Tess z d'Urbervillovcov* (1891) Hardy opisuje tragický príbeh mladej ženy Tess Durbeyfieldovej (d'Urbervillovej), ktorá sa stala obeťou mladého boháča a zvodcu Aleca, čo bolo príčinou jej kritiky a nevraživosti zo strany verejnej mienky. Stále trpela pocitom viny za svoje zlyhanie, čo jej dlho bránilo prejaviť svoju lásku Angelovi Clareovi, ktorý sa do nej zaľúbil a chcel sa s ňou oženiť napriek nesúhlasu rodiny. Angel sa dozvedel celú pravdu o Tessinom minulom živote až po svadbe, čo však považoval za zradu a podvod. Nevedel jej to odpustiť a rozhodol sa od nej odísť. Alec opäť zneužil situáciu a získal ju na svoju stranu aj za cenu klamstva a podvodu. Keď sa Angel vrátil späť a Tess zistila, že Alec ju oklamal a opäť zneužil, zabila ho a ušla s Angelom. Po týždni ich chytili a Tess odsúdili za vraždu na trest smrti.

Román je pútavejší než niektoré iné jeho diela, napríklad *Ďaleko od hlučného davu* alebo *Návrat do rodiska*. Platí to aj z hľadiska úvah o morálke, resp. o morálnych otázkach a problémoch života anglickej vidieckej spoločnosti konca 19. storočia. Zatiaľ čo v románe *Nešťastný Jude* ide o problém manželstva a o postavenie ženy v spoločnosti v trochu zúženom kontexte, tu ide o širšie morálne a spoločenské kon-

texty postavenia ženy. Tragické vyvrcholenie je priam typické pre Hardyho diela – či už ide o *Návrat do rodiska*, *Nešťastného Juda* alebo *Tess z d'Urbervillovcov*. Je to v ostrom protiklade k optimistickým a pozitívnym záverom diel Charlesa Dickensa. Tess je úplne iná ako Dickensove ženské postavy, ale o to je reálnejšia a životnejšia. Snaží sa konať dobro, ale niekedy sa aj mýli, hoci neúmyselne, no tragicky, podobne ako Jude spolu so Sue v predchádzajúcom románe *Nešťastný Jude*. Rovnako to možno konštatovať aj o Angelovi, ktorý rovnako ako Sue je odlišný vo svojich intelektuálnych schopnostiach; tie mu tiež nezabránia, aby niekedy konal nesprávne. Tak ako predtým ústami Sue vyjadroval tvrdé odsúdenie vtedajšieho chápania manželstva, tak prostredníctvom Angelových názorov sa tvrdo vyjadroval na adresu celej vtedajšej spoločnosti a jej morálky. V jeho názoroch cítiť hlboké poznanie pokrytectva a reality danej doby na jednej strane a ľudskej povahy na strane druhej, keď píše: „... vzdelanie pramálo ovplyvňuje citové a pudové záchvevy, od ktorých závisí rodinné šťastie. Pravdepodobne uplynú celé veky, až zdokonalené systémy mravnej a rozumovej výchovy nejako badateľne alebo výrazne zušľachtia mimovoľné a hádam i podvedomé pudy ľudskej povahy. No nakoľko to môžem posúdiť, kultúra sa do týchto čias len veľmi povrchno dotkla duševného života tých, ktorí boli vystavení jej vplyvu. V tomto názore ho utvrdzovali jeho skúsenosti [Angela Clara – V. G] so ženami; poznal nielen kultivovanú strednú triedu, ale v poslednom čase sa oboznámil aj s vidieckou spoločnosťou, a tak vyzoroval, že medzi dobrými, múdrymi ženami jednej spoločenskej vrstvy a medzi dobrými, múdrymi ženami druhej spoločenskej vrstvy je vlastne oveľa menší rozdiel ako medzi dobrými a zlými, múdrymi a pochabými v tej istej spoločenskej vrstve alebo triede“ ([29], 160 – 161).

O to viac to platilo vo vzťahu k aristokracii a vyššej strednej triede, ktoré sa stali predmetom a terčom skvelej irónie v diele Williama Makepeaca Thackerayho (1811 – 1863). Predovšetkým *Trh márnosti* (*Vanity Fair*) je priam geniálnym dielom, odhaľujúcim pravú tvár morálky a morálnych názorov týchto vrstiev obyvateľstva súdobého Anglicka, a zvlášť Londýna. Aj v ďalších dielach, napríklad v *Knihe o sno-boch* či *Pendennisovi* alebo *Newcomovcoch*, podáva dostatočne ironickú podobu morálneho či nemorálneho uvažovania, správania a konania „vrcholných reprezentantov“ vtedajšej spoločnosti, aby sme si mohli urobiť dostatočnú predstavu o tom, že viktoriánska morálka v skutočnosti vôbec nebola taká dokonalá a ideálna, ako sa ju snažili predstaviť niektorí autori. Na druhej strane však treba priznať, že aj Thackeray podľahol, hoci v menšej miere než Dickens, vkusu čitateľov, prípadne dobovej predstave o tom, čo je žiadané, a jeho diela obyčajne končia pre jeho hrdinov pomerne zmierlivo. Dobro je u hlavných postáv po zásluže odmenené, no nie všetkým významným postavám sa ujde takej odmeny. V románe *Newcomovci* autor svoj šťastný záver skôr posúva do ríše rozprávkovej fantázie, ako keby chcel naznačiť, že v živote to obyčajne tak šťastne nekončí. Na druhej strane zase zlo nie je v jeho dielach po zásluže potrestané. Vo väčšine prípadov dostane nejakú drobnú príučku, ale v žiadnom prípade nekončí fatálnou porážkou ako u Dickensa. Aj u Thackerayho nájdeme vzory ženskej cnosti reprezentované v *Pendennisovi* Helenou Pendennisovou a jej nevlastnou dcérou Laurou Bellovou, ktorá v *Newcomovcoch* už vystupuje ako Laura Pen-

dennisová, a v *Trhu márnosti* je to najmä Amália Sedlyová-Osbornová-Dobinová.⁹

Aj u Thackerayho téma manželstva hrá dôležitú úlohu, ale nie až takú významnú a v takej tragickej podobe, ako to nájdeme u Eliotovej či Hardyho. Thackeray sa témou manželstva zaoberá predovšetkým z pohľadu, ktorý kritizoval aj Mill, Eliotová alebo Hardy, t. j. že pre niektoré ženy manželstvo bolo vďaka výchove a jeho chápaniu v spoločnosti vysnívaným prístavom poskytujúcim plné zaopatrenie. U Thackerayho téma nešťastného manželstva z rozumu, t. j. pre peniaze či majetok, najvýraznejšie rezonovala v románe *Newcomovci*. Na príklade Cliva Newcoma prezentuje, aké nešťastné môže byť manželstvo pre ľudí vstupujúcich do tohto zväzku z vôle rodičov. Druhým príkladom je jeho sesternica Ethel Newcomová. Na jednej strane si uvedomovala nebezpečenstvá vyplývajúce z takéhoto manželstva, ale na druhej strane to považovala vďaka svojej výchove za čosi celkom samozrejmé a prirodzené. Platilo to bez ohľadu na to, či išlo o ženu spomedzi pracujúcich vrstiev, ako v prípade Judovej prvej ženy v Hardyho románe *Nešťastný Jude*, alebo sa to týkalo ženy z trochu vyššej spoločenskej vrstvy, reprezentovanej Becky Sharpovou v Thackerayho *Trhu márnosti*, prípadne či to bola žena z najvyšších aristokratických kruhov, akou bola Ethel Newcomová. Všetky, resp. všetci vstupovali na Trh márnosti so svojimi predstavami, záujmami a cieľmi.

Thackerayho *Trh márnosti* je predovšetkým miestom, kde všetci, ktorí niečo znamenajú alebo by chceli znamenať, vystavujú na obdiv (či na predaj?) svoj tovar, teda sami seba. V skutočnosti ide najčastejšie o brak, ale zabalený v peknom obale, ktorý môžu tvoriť napríklad koče so šľachtickou korunkou na dverách, honosné plesy a zábavy, poslanecké miesta v parlamente, obedy či večere s ľuďmi patriacimi k súdobej honorácii, letá trávené v kúpeľoch v Nemecku alebo pobyty počas leta v Taliansku, zvlášť v Neapole a Ríme, prípadne v Bruseli alebo v Paríži atď. Opäť musím čitateľovi položiť sugestívnu otázku, ktorú som už raz v istej súvislosti položil: Aj vám to niečo pripomína? Niečo, čo je až príliš súčasné? Pripomínam, že Thackeray svoje vrcholné dielo *Trh márnosti* napísal v roku 1848, teda pred takmer 160 rokmi. Zdá sa, že sa nič nezmenilo na ľudskom správaní, pretože stále v takej či onakej podobe vstupujeme na trh márnosti – či ako predávajúci, kupujúci, alebo len ako pozorovatelia. Trh márnosti je asi taký večný ako samotné ľudstvo; minimálne odvtedy, čo máme o ňom nejaké dôkazy či záznamy v podobe artefaktov, rozličným spôsobom dokazujúcich či potvrdzujúcich existenciu trhu márnosti.

Thackeray charakterizoval Trh márnosti aj takýmto príkladom: „Ajhľa, tu máme pred sebou muža, ktorý nevie dobre písať a čerta sa stará, že nič nečíta; spôsobmi a prefikanosťou je to úplný chrapúň, ktorého životný cieľ je banálny, ktorý nepozná

⁹ Judith L. Fisherová napísala, že u Dickensa je nesprávne konanie definované celým životom. Morálnosť kladných postáv vyžaduje ich pasivitu, pretože keby potrestali svojich utláčateľov, zmarili by tým svoju vlastnú dobrotu. Na druhej strane podľa jej názoru Thackeray ponúka modernejší názor na morálne konanie, pretože trieda, pohlavie, vzdelanie a sociálna skúsenosť motivujú naše túžby. Thackeray bol podľa nej historicky založený konštruktivista a realista, zatiaľ čo Dickens bol transcendentalista zastávajúci esencionalistický názor na dobro a zlo, ich prístupy k trestu a odpusteniu sú podľa nej nezmieriteľné ([23], 110 – 114).

iné túžby, vzruchy či radosti, ako sú nízkosť a pochabosť, a predsa má vysoké spoločenské postavenie, česť i moc; je zemským hodnostárom a oporou štátnej moci. Je najvyšším úradníkom v grófstve a vozí sa v zlatom hintove. O jeho náklonnosť sa uchádzajú veľkí ministri a štátnici; a na Trhu márnosti má vyššie postavenie než najoslávnejší veľduchovia či stelesnení poctivci“ ([47], 68). Tieto slová mi veľmi pripomínajú hlavných protagonistov nedávnych (či súčasných) slovenských televíznych reality šou, ktorí, zdá sa, takisto ničím nevynikajú, ale značná časť slovenského obyvateľstva sleduje ich narcizmus a mnohí im určite aj závidia ich trochu predĺžených warholovských 15 minút slávy. Určite je to len najvypuklejší prejav takéhoto narcizmu na slovenskom Trhu márnosti, pretože dozaista každý z nás by vo svojom okolí našiel mnoho iných príkladov, možno ešte vhodnejších na dôkaz toho, že trh márnosti je večný a že na jeho podstate sa nič zásadné nemení ani s odstupom storočí. Len teraz už obalom, ktorý predáva, prípadne robí image na tomto trhu márnosti, nie sú koče, ale limuzíny značky Mercedes, prípadne Audi, BMW a podobne, ďalej plesy, bankety, recepcie atď. Dovolenky sa trávia na Maledivách, v Thajsku, v Dominikánskej republike, na Haiti atď. Jednoducho povedané, trh márnosti funguje stále, len modernizoval svoje prejavy, resp. formy, čo sa odráža aj v tom, že to, čo letí a čo je móдне, závisí aj od vedeckého a technického pokroku doby.

Samozrejme, Thackeray nezabúda pripomenúť, že veľmi významným činiteľom na trhu márnosti sú peniaze. Bohatí sú prirodzene obľetovaní a uctievaní tými, ktorí peniaze nemajú a chceli by ich mať. Podľa neho „na Trhu márnosti sa každý úplne prirodzene primkyna k boháčom. A ak aj najjednoduchší ľudia majú sklon pozerat' sa na blahobyť s veľkým zaľúbením (dovolím si opovrhovať každým členom britskej spoločnosti, ktorý sa opováži tvrdiť, že predstava bohatstva ho neohrozuje a nepriťahuje, a aj s vami, ak sa dozviete, že človek, sklonený vedľa vás nad tanierom, má pol milióna, a predsa to vo vás neprebudí nijaký záujem) – skrátka, ak aj najjednoduchší ľudia hľadajú na peniaze zhovievavo, o čo väčšmi si ich musia vážiť skúsení svetáci! K peniazom sa ich láska upína doslova horúčkovo. A k ľuďom, ktorí ich majú, zahoria celkom prirodzene nežnými citmi. Poznám vážené osoby, ktoré si nemôžu dovoliť priateľst' sa s niekým bez primeraných finančných prostriedkov či bez primeraného spoločenského postavenia“ ([47], 155).¹⁰

Spôsobov, ako prísť k peniazom, je podľa Thackerayho obrovské množstvo. Poniectorí sa snažia zlepšiť si svoje postavenie na Trhu márnosti svadbou, ako napríklad už spomínaná Becky Sharpová, hľadájúca manžela s dostatkom peňazí, aby mohla žiť život, aký si vysnívala vo svojej bujnej fantázii a na ktorý mala vraj vlohy, t. j. život vo vysokej aristokratickej spoločnosti, prípadne aby manžel aspoň mal nádej, že sa čoskoro stane bohatým. Ak sa to nedarilo podľa jej predstáv, potom

¹⁰ Napriek tomu, že J. Grmela vníma Thackerayho morálne úvahy za narúšajúce takmer bezchybnú dramatickú štruktúru samotného príbehu ([27], 171), zastávam názor, že z pohľadu filozofa či etika sú práve naopak jedinečným prejavom filozofického, ba až stoického nadhľadu, postoja nad vecou, krutou, zhutnenou iróniou a satirou viktoriánskej morálky danej doby. Thackerayho poznámky o morálke v ničom nezaostávajú za názormi filozofov či etikov jeho doby, možno ich svojou presnosťou a výstižnosťou aj predstihujú.

volila iné spôsoby, ako sa dostať k peniazom a bohatstvu, vrátane podvodov a nevery. Podobne v *Pendennisovi* postupovala slečna Fotheringayová so svojím otcom a nakoniec boli úspešní, pretože zo slečny Fotheringayovej sa napokon stala lady Mirabellová a z Blanky Amoryovej sa tiež stala francúzska šľachtičná. No nevzťahovalo sa to len na ženské pokolenie, ktoré sa vydajom chcelo dostať k peniazom či majetku, pretože napríklad aj major Pendennis chcel čo najlepšie oženiť svojho synovca Artura. Podľa jeho názoru „hlavná vec v manželstve je, aby sa tí dvaja dohodli, že si budú vzájomne prospešní. Slečna prinesie do manželstva peniaze a mladý pán ich výhodne použije. Žena prinesie môjmu chlapcovi do manželstva koňa, a Pen na ňom vyhrá cenu. Tomuto hovorím rozumný sobáš. Takáto dvojica má aspoň o čom hovoriť, keď sú spolu“ ([46], 734). Podobne aj v románe *Newcomovci* jednu z hlavných myšlienkových línií tvorí spôsob uzatvárania manželstiev z rozumu, na základe výšky majetkov vstupujúcich do hry. Najmä v postave Ethely Newcomovej ide o silnú kritiku tohto spoločenského mechanizmu danej doby (ale asi nielen danej doby), stavajúceho ženu v plnej miere do závislého postavenia od vôle jej rodičov, resp. bohatých príbuzných. Podobný motív, odpozorovaný určite zo života slovenskej dediny dvadsiatych rokov minulého storočia, nájdeme napríklad aj v románe Martina Rázusa *Svety* a v mnohých ďalších dielach slovenskej či svetovej literatúry. Opätovne to len potvrdzuje fakt, že tento jav nebol iba záležitosťou viktoriánskeho Anglicka a že neodíšiel do zabudnutia aj s dobou, o ktorej teraz uvažujeme. Manželstvá z rozumu či kvôli majetkom nachádzame v celých dejinách ľudstva, tak v dávnej minulosti, ako aj v našej prítomnosti.

Myslím, že Thackeray veľmi výstižne vyjadril podstatu kolobehu života a dejín ľudstva vrátane jeho morálneho života, keď v *Newcomovcoch* napísal: „Vo všetkých bájkach vystupujú všetky možné druhy postáv: zbabelci i chvastúni, obeť i utláčatelia, hlupáci i darebáci, somáre s dlhými ušami, ktoré sa nafukujú ako levy, pokrytci v rúsku cnosti, ťažko skúšaní milenci, ktorí milujú slepo, bláznivo a verne. Či hneď prvá stránka ľudských dejín nezačína láskou a ľžou? Také príbehy sa rozprávali už dávno pred Ezopom, somáre v levej koži revali už v hebrejčine, ľstivé líšky pochlebovali už v jazyku dávnovekých Etruskov a vlci v barančom kožuchu škripali zubami nepochybne už v bájkach písaných sanskrtom. Slnko dnes svieti rovnako ako vtedy, keď vôbec začalo svietiť, a zatiaľ čo toto píšem, pospevujú si vtáky na strome nado mnou asi podobne, ako si pospevujú už od tej doby, čo prišli na svet pinky. Možno, že nie je nič nové pod slnkom vrátane slnka; ale každý deň ráno vyzerá čerstvo a my vstávame s jeho východom a znova sa plahočíme a znova dúfame, spriadame plány, smežeme sa, bojujeme, milujeme a trpíme, dokiaľ nenastane noc a pokoj. A potom sa zase prebudí zajtrajšok a my otvoríme oči, a tak stále *da capo* [dookola – V. G.]“ ([44], 11).

Čo k tomu dodať? Všetko, čo sa týka človeka, resp. jeho spôsobov života, prežívania, jeho morálky atď., tu už raz v takej či onakej podobe bolo. Líši sa to len miestom, časom, postavami, ale podstata je stále tá istá, ide o to isté, čo by sme v trochu zjednodušenej forme mohli vyjadriť ako permanentný konflikt dobra a zla. Práve to, že ide o permanentný konflikt dobra a zla počas celých dejín ľudstva, ukazuje, že

vo svojej podstate sme ako ľudia odsúdení na tento konflikt, ktorý je predovšetkým konfliktom nás, z nás a odohrávajúcim sa predovšetkým v nás. Tento konflikt je neriešiteľný, pokiaľ existuje ľudstvo, a či chceme alebo nechceme, tento konflikt je tým, čo nás núti byť lepšími, bojovať so sebou, prekonávať seba – či už ako jednotlivci, alebo aj ako ľudstvo. Tak, ako sa s rozvojom vedy a techniky, so vznikom nových technológií menia aj formy a prejavy zla, núti to ľudstvo ako celok permanentne hľadať nové odpovede, nové riešenia večných morálnych problémov, ktoré v žiadnom prípade nemajú šancu stať sa definitívnymi, pretože s troškou nadsadenia možno povedať, že z hľadiska celkových dejín ľudstva upadnú do zabudnutia ako nedostatočné, nezodpovedajúce novým potrebám a požiadavkám doby skôr, než by stihli dostatočne zakotviť vo vedomí viacerých generácií jednotlivcov či ľudstva. Ľudstvo by teda malo žiť s vedomím, že dejiny či každodenný život prináša len nové podoby večných morálnych problémov, ktoré treba riešiť jednak v kontexte historickej morálnej skúsenosti ľudstva, ale predovšetkým s prihliadnutím na to, že pre nás je to nová výzva v novom čase a priestore, ktorá sa v našom živote v takejto podobe nemusí viackrát opakovať. Preto treba žiť svoj život zodpovedne, rozhodovať sa tak, aby sme s odstupom času mohli povedať, že sme vo svojom prípade večný morálny problém ľudstva vyriešili o čosi lepšie než naši predchodcovia. V tom môže spočívať morálny odkaz, hoci nevypovedaný, vyplývajúci napríklad z čias viktoriánskeho Anglicka či Balzacovho Francúzska. Mali by sme sa poučiť z minulosti, aby sme dokázali lepšie riešiť naše vlastné morálne problémy, ktoré sú vo svojej podstate podobné tým z minulosti, ale nie sú totožné, a to v dôsledku vedeckého, technického, ale aj spoločenského vývoja, ovplyvňujúceho čoraz viac a viac naše správanie a konanie.¹¹

LITERATÚRA

- [1] BOTHOVÁ, Z.: Charles Dickens: David Copperfield. In: Charles Dickens: *David Copperfield II*. Bratislava: Tatran 1967, s. 469 – 476.
- [2] DICKENS, Ch.: *Americké poznámky*. Praha: Čs. spisovatel 1952.
- [3] DICKENS, Ch.: *Barnabás Rudge*. Praha: Odeon 1986.
- [4] DICKENS, Ch.: *David Copperfield I*. Bratislava: Tatran 1967.
- [5] DICKENS, Ch.: *David Copperfield II*. Bratislava: Tatran 1967.
- [6] DICKENS, Ch.: *Děd a vnuk I. (Život a příhody Martina Chuzzlewita)*. Praha: J. Otto 1895.
- [7] DICKENS, Ch.: *Dombey a syn*. Praha: Mladá fronta 1960.
- [8] DICKENS, Ch.: *Kronika Pickwickovho klubu II*. Bratislava: Tatran 1982.
- [9] DICKENS, Ch.: *Malá Dorritka I*. Bratislava: Tatran 1967.
- [10] DICKENS, Ch.: *Malá Dorritka II*. Bratislava: Tatran 1967.
- [11] DICKENS, Ch.: *Martin Chuzzlewit II*. Martin: Matica slovenská 1951.

¹¹ Moje poďakovanie patrí všetkým, ktorí boli ochotní prečítať si pracovnú verziu tohto príspevku a svojimi podnetmi či kritickými pripomienkami pomohli mi lepšie objasniť moje stanovisko. Zvlášť chcem poďakovať za podnety a kritické pripomienky Viere Bilasovej, Jane Soškovej a Viere Žemberovej.

- [12] DICKENS, Ch.: *Mikuláš Nickleby I*. Praha: SNKL 1957.
- [13] DICKENS, Ch.: *Mikuláš Nickleby II*. Praha: SNKL 1957.
- [14] DICKENS, Ch.: *Nadějné vyhlídky*. Praha: SNKLU 1960.
- [15] DICKENS, Ch.: *Pochmurný dom*. Bratislava: Smena 1973.
- [16] DICKENS, Ch.: *Příhody Olivera Twista*. Bratislava: Mladé letá 1966.
- [17] DICKENS, Ch.: *Příběh dvou měst*. Praha: SNKL 1954.
- [18] DICKENS, Ch.: *Starožitníkův krám*. Praha: Odeon 1976.
- [19] DICKENS, Ch.: *Ťažké časy*. Bratislava: SVKL 1957.
- [20] ELIOTOVÁ, G.: *Middlemarch*. Bratislava: Tatran 1981.
- [21] ELIOTOVÁ, G.: *Mlyn na rieke*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1976.
- [22] ENGELS, F.: *Postavenie robotníckej triedy v Anglicku*. Bratislava: SVPL 1954.
- [23] FISHER, J. L.: Ethical Narrative in Dickens and Thackeray. In: *Studies in the Novel*, 1997, roč. 29, č. 1, s. 108 – 117.
- [24] FLEMING, T.: *The Morality of Everyday Life. Rediscovering an Ancient Alternative to the Liberal Tradition*. Columbia – London: University of Missouri Press 2004.
- [25] GOTTSCHALL, J.: The Tree of Knowledge and Darwinian Literary Study. In: *Philosophy and Literature*, 2003, roč. 27, č. 2, s. 255 – 268.
- [26] GOULD, S. J.: *Pandin palec. Malé tajemství evoluce*. Praha: Mladá fronta 1988.
- [27] GRMELA, J.: Kritický realismus a viktoriánská literatura. In: E. Oliveriusová – J. Grmela – M. Hilský – J. Marek: *Dějiny anglické literatury*. Praha: SPN 1988, s. 152 – 194.
- [28] HARDY, T.: Nešťastný Jude. In: T. Hardy: *Tess z d'Urbervillovcov. Nešťastný Jude*. Bratislava: Tatran 1988, s. 373 – 746.
- [29] HARDY, T.: Tess z d'Urbervillovcov. In: T. Hardy: *Tess z d'Urbervillovcov. Nešťastný Jude*. Bratislava: Tatran 1988, s. 11 – 372.
- [30] CHISICK, H.: Dickens' Portrayal of the People in A Tale of Two Cities. In: *The European Legacy*, 2000, roč. 5, č. 5, s. 645 – 661.
- [31] MAJCHROWSKI, S.: *Dickens*. Bratislava: Obzor 1980.
- [32] MCGINN, C.: *Ethics, Evil, and Fiction*. Oxford: Clarendon Press 1999.
- [33] MILL, J. S.: *Bentham. Utilitarizmus*. Prešov: LIM 2000.
- [34] MILL, J. S.: On Marriage and Divorce. In: J. S. Mill – H. Taylor Mill: *Essays on Sexual Equality*. Chicago: The University of Chicago Press 1970, s. 67 – 84.
- [35] MILL, J. S.: The Subjection of Women. In: J. S. Mill: *Three Essays*. Oxford – New York: Oxford University Press 1975, s. 427 – 548.
- [36] NAYDER, L.: Class Consciousness and Indian Mutiny in Dickens' 'The Perils of Certain English Prisoner's. In: *Studies in English Literature*, 1992, roč. 32, č. 4, s. 689 – 705.
- [37] NUSSBAUM, M. C.: Emotions and Women's Capabilities. In: Martha C. Nussbaum – Jonathan Glover (eds.): *Women, Culture, and Development: A Study of Human Capabilities*. Oxford: Oxford University Press 1995, s. 361 – 383.
- [38] NUSSBAUM, M. C.: *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*. New York – Oxford: Oxford University Press 1992.
- [39] NUSSBAUM, M. – SEN, A.: Introduction. In: M. Nussbaum – A. Sen (eds.): *The Quality of Life*. Oxford: Oxford University Press 1993, s. 1 – 2.
- [40] SCHECKNER, P.: Gender and Class in Dickens: Making Connections. In: *The Midwest Quarterly*, 2000, roč. 41, č. 3, s. 236 – 250.
- [41] SOMMERS, Ch. H.: Filial Morality. In: *Journal of Philosophy* 1986, roč. 83, č. 8, s. 439 – 456.
- [42] STEINBERG, M. W.: The Dialogue of Struggle: The Contests over Ideological

- Boundaries in the Case of London Silk Weavers in the Early Nineteenth Century. In: *Social Science History*, 1994, roč. 18, č. 4, s. 505 – 541.
- [43] SZÁNTÓ, G. T.: *Dejiny Anglicka*. Bratislava: Kalligram 1996.
- [44] THACKERAY, W. M.: *Newcomové. Kronika počestné rodiny vydaná panem Arturem Pendennisem I*. Praha: SNKLHU 1955.
- [45] THACKERAY, W. M.: *Newcomové. Kronika počestné rodiny vydaná panem Arturem Pendennisem II*. Praha: SNKLHU 1955.
- [46] THACKERAY, W. M.: *Pendennis. Kronika jeho šťastných i nešťastných osudů. Jeho přátelé a jeho největší nepřítel*. Praha: SNKLHU 1960.
- [47] THACKERAY, W. M.: *Trh márnosti*. Bratislava: Tatran 1990.
- [48] VAN WILLIGENBURG, T.: *Inside the Ethical Expert*. Kampen: Kok Pharos Publishing House 1991.
- [49] WILSON, D.: Millbank, The Panopticon and Their Victorian Audiences. In: *The Howard Journal*, 2002, roč. 41, č. 4, s. 364 – 381.
- [50] ZWEIG, S.: *Léčení duchem*. Praha: Odeon 1981.

prof. PhDr. Vasil Gluchman, CSc.
Inštitút filozofie a etiky FF PU Prešov
17. novembra 1
080 78 Prešov
SR
gluchman@unipo.sk